

Omgrachte erven/Gräftenhöfe in de heerlijkheid Borculo

Bennie te Vaarwerk

Archeologisch staan omgrachte boerderijen de laatste jaren enigszins in de belangstelling. Enigszins, omdat er, voor zover mij tot nu toe bekend, geen omgrachte boerderijen meer bestaan in het gebied van de heerlijkheid Borculo (voormalige gemeenten Borculo, Neede, Eibergen en Lichtenvoorde). In het aangrenzende Münsterland heeft het fenomeen meer belangstelling getrokken. Daar bestaan ook nog enkele min of meer geheel door een gracht omgeven 'Gräftenhöfe', zoals deze daar worden genoemd. In een publicatie uit 1988 zijn Gräftenhöfe als volgt gedefinieerd: 'bäuerliche Einzelhofsiedlungen (...) deren Charakteristikum ein Wassergraben ist, der die Hofstelle ganz oder in Teilen umgibt'.¹ Het Münsterland heeft hetzelfde type verspreide nederzettingen als Oost-Gelderland en Twente. In dit artikel geef ik een overzicht van de in de heerlijkheid Borculo gelegen en uit de literatuur en van kaarten bekende Gräftenhöfe. Dat gebeurt op de manier zoals ook in het Münsterland onderzoek daarnaar gedaan is, namelijk met behulp van de oudste kadasterkaarten, omdat die voor het eerst een nauwkeurige weergave zijn van de percelen. Soms is daarop de grachtenvorm nog herkenbaar, maar soms ook niet of nauwelijks. Sommige Gräftenhöfe zijn ook of alleen maar op oudere kaarten afgebeeld. Die gevallen zijn in de derde kolom weergegeven. In die laatste kolom heb ik ook de bron vermeld, soms met wat uitvoeriger informatie. De adellijke huizen, die meestal omgracht waren, zijn buiten beschouwing gebleven. Ik kom daar t.z.t. in een andere bijdrage op terug.

Er is nog wel het nodige onderzoek te doen, o.a. naar de oudste vermeldingen van de gracht en de bebouwing van het terrein binnen de gracht. In het Münsterland hadden de bewoners van de Gräftenhöfe een hogere sociale status en waren het economisch belangrijkere erven, wat vooral blijkt uit de bebouwing en bijzondere gebouwen als brouwerijen en kapellen binnen het omgrachte terrein. Die elementen ontbraken bij de Borculose Gräftenhöfe. Tot de kern van de bebouwing van Münsterlandse Gräftenhöfe behoorden het hoofdgebouw ('Hofgräftenanlage') en vaak ook een poortgebouw, een spijker (voor de graanopslag, dat soms apart omgracht was: 'Speicherhofgräftenanlage'; wanneer alleen het spijker omgracht was, dan noemt men het een 'Speichergräftenanlage'), brouwerij, schuur, varkensstal en schaapskooi. Op basis van de kadasterkaart van ca. 1830 ziet men in de heerlijkheid Borculo naast het hoofdgebouw vaak nog een bakhuis en soms nog een schuur. Maar toen was het Gräftenhöfenstelsel ook al lang over zijn hoogtepunt heen. Dat is goed te zien bij het erve Veldink, dat op een begin-negentiende eeuwse verpondingskaart nog omgeven was door een gracht. Op de kadastrale kaart van 1832 moet men moeite doen om hiervan nog iets terug te vinden. In het Münsterland kende men ook de 'Weidegräftenanlage', een onbebouwd omgracht perceel. Dat kwam ook in de heerlijkheid Borculo tenminste één maal voor, namelijk het Sonderen in Lintvelde. Het hoofdgebouw stond met bijgebouwen buiten het omgrachte terrein. Van één Gräftenhof is uit de overlevering bekend dat hij een dubbele gracht had, namelijk het erve Baak in Olden Eibergen. Dit was, om weer eens zo'n mooi Duits begrip te gebruiken, een 'Doppelringhofgräftenanlage'.

---

¹ Werner Bockholt, Peter Weber, *Gräftenhöfe im Münsterland. Eine ländliche Siedlungsform im Wandel, dargestellt an acht ausgewählten Beispielhöfen* (Warendorf 1988), p. 6.

Naam, ligging	Kaarten, afbeeldingen, foto's (niet op schaal)	Bronnen, historische achtergronden
Baak, Olden Eibergen		<p>Kadaster 1832, Kadastrale gemeente Eibergen, Sectie F, Blad 2. Grachtvorm duidelijk zichtbaar.</p> <p>Lit.: Heuvel, Gids Eibergen/Groenlo (1922), p. 32: '... bij de hofstede Baak brengt, nog in de 19^e eeuw door grachten omringd...'. Baak was een leen van de heer van Borculo. Oudste vermelding: 16de eeuw (schattingsregisters Borculo). Volgens een schetstekening van Hendrik Odink, aanwezig in diens archief in het ECAL, was Baak omgeven door een dubbele gracht en had het twee toegangspoorten. De gracht werd, wederom volgens Odink, omstreeks 1870 gedempt met grond afkomstig van de afgegraven bouwkamp genaamd 'het kerkhof'.</p>
Bekkink, Rekken		<p>Kadaster 1832, Kadastrale gemeente Eibergen, Sectie C, Blad 2. Het huis ligt aan een water. Het huisperceel is toegankelijk door een brug over dit water. Heuvel, Gids Eibergen/Groenlo (1922), p. 76: 'Voor een 80 jaar – zegt men – wandelden over de gracht, die de hoeve omsloot, adellijke vrouwen, die er in 't groen droomden van vroegere grootheid.' In de zestiende eeuw hoorde het (deels) tot het Stift Vreden. In de zeventiende eeuw was het een leen van de heer van Borculo voor 1/3de deel. De bouwman was toen eigenaar van de andere delen.</p>

<p>Biezebeek, Olden Eibergen</p>		<p>Kadaster 1832, Kadastrale gemeente Eibergen, Sectie F., Blad 2 Grachtvorm duidelijk zichtbaar. Klein deel van de oorspronkelijke gracht is nog zichtbaar op de hoek Stokkersweg/Leugemorsweg. Heuvel, Gids Eibergen/Groenlo (1922), p. 32: 'Langs de Biezebekke, een groot oud huis met hoekkamer, dat vroeger door grachten was omgeven ...'. 1299 Oudste vermelding. Mogelijk bezit van het klooster Überwasser, in 1616 overgegaan aan de heer van Borculo door usurpatie. Het blijft domeinbezit tot 1820.</p>
<p>Broekhuis, Gelselaar</p>		<p>Kadastrale gemeente Geesteren, Sectie A, Gelselaar, Blad 3. Lit.: Heuvel, Nagelaten werk (1972), p. 169.</p>

Bruinink, Hupsel		<p>Kadastrale gemeente Eibergen Lit.: Heuvel, Gids Eibergen/Groenlo (1922), p. 37: 'In de weide voor 't huis had eens een kasteel gestaan en de grachten waren nog bij menschenheugenis gedempt.'</p> <p>Bruinink of Scholte Bruinink was een pachtgoed van de heer van Borculo. Deze hebben het aangekocht van de Van Dodinkweerdes.</p>
Garver, Haarlo		<p>Kadaster 1822, Kadastrale gemeente Geesteren, Sectie D 1, 124. De contouren van de (voormalige) gracht zijn op het minuutplan nog duidelijk zichtbaar.</p>
Garverdingsbrugge		<p>Kaart eind 16de, begin 17de eeuw, aanwezig in het FSSA te Anholt.</p>
Geerdink, Hupsel		<p>Heuvel, Gids Eibergen/Groenlo (1922), p. 35: 'Ten noorden van Eimers is Geerdink (...). In vroeger jaren was het erf, als zoovele</p>

		groote hofsteden, door een gracht omgeven.'
Hilhorst, Gelselaar		Heuvel, Nagelaten werk (1972), p. 169. Kadastrale gemeente Geesteren, sectie A, Gelselaar, Blad 4.
Laarberg, Gelselaar		Kadastrale gemeente Geesteren, Sectie A, Gelselaar, Blad 4. Leen van Bentheim/Steinfurt.
Morsche, Lintvelde		Kadaster 1832, Sectie D, Blad 5. Omgrachting is moeilijk te herkennen. Leen van het Huis Keppel, maar komt ook voor in de leenregisters van het Huis Vorden. Lit.: Heuvel, Gids Eibergen/Groenlo (1922) blz. 44: 'ter weerszijden van het laantje erheen liggen grachten; een brief van 1787 meldt, dat er lieden werden aangehaald met visschen in de graften van het erve Morsche'.

<p>Olminkhof, Olden Eibergen</p>		<p>Kadaster 1832, Kadastrale gemeente Eibergen, Sectie F, Blad 2: Olminkhof (Jonge Scholte). In perceeltekening geen grachtenvorm (meer) te herkennen.</p>
<p>Scholte, Gelselaar</p>		<p>Kadastrale gemeente Geesteren, Sectie A, Gelselaar, Blad 4. Lit.: Lit.: Heuvel, Nagelaten werk (1972), p. 169. Het erf ligt onver van de Koningsbeek.</p>

<p>Schothorst, Gelselaar</p>		<p>Lit. Heuvel, Nagelaten werk (1972), p. 169. Van dit erf is het volgens hem zeker dat het ooit een gracht bezat. 'Schothorst was vermoedelijk het huis dat in 1336 als bezit van Vorden wordt genoemd. Zover de kerkregisters reiken (1^e helft 17^e eeuw) woonde er geen adellijke familie meer. Toch hadden de leden van het geslacht 'tot Schothorst' veel invloed. In 1647 was jonker Bernard van Bevervoorde getuige bij de doop van een kind van Schothorst'. Zie ook: Grotenhuis en Schothorst.</p>
<p>Sonderen, Lintvelde (Beltrum)</p>		<p>Kadaster 1832, Kadastrale gemeente Beltrum, Sectie D, Blad 5. Het Sonderen kan een 'weidegracht' zijn geweest. Lit.: Heuvel, Gids Eibergen/Groenlo (1922), blz. 45: 'Ten N. der Beltrumsche kerk ligt het erve Sonderen, ook met oude grachten, die aan een kasteel doen denken.'</p>

<p>Veldink, Haarlo</p>	 <p>A cadastral map from 1832 showing the area of Veldink in Haarlo. The map features several parcels, with three highlighted in pink: parcel 527 (top left), parcel 528 (middle right), and parcel 529 (bottom center). The name 'Veldink' is printed in the center of the map.</p>	<p>Kadaster 1832, Kad. Gemeente Geesteren Sectie D3, 529 (huis en erf), 528 en 527 (schuur). In perceeltekening geen grachtenvorm (meer) te herkennen).</p> <p>Het erf wordt voor het eerst genoemd in het inkomstenregister van het kapittel van het Stift Vreden vóór 1340.</p> <p>Op een oudere verpondingskaart uit het eerste kwart van de negentiende eeuw is de gracht nog aanwezig:</p> <p>An older map from the first quarter of the 19th century showing the same area. It depicts a canal (gracht) that is no longer visible in the 1832 cadastral map. The name 'Veldink' is written in cursive on the right side of the map.</p>